

Діяльність УПА на території Житомирської області в 1943 р.

УДК 94 (477. 42) „1943”

З початком активного формування ОУН (б) військових загонів, які згодом утворюють Українську повстанську армію, постало питання про вибір тактики ведення бойових дій на території, що в термінології повстанців називалась „Схід”. Головна команда (ГК) УПА визначила рейд як основну форму тактики українського повстанського руху на Сході. Територія Житомирської області також підпала під це положення. Проте в силу тієї обставини, що дана територія була для повстанців невідомою, постала необхідність проведення попереднього рейду для ознайомлення з місцевістю, людьми, умовами. Зі спогадів Р. Петренка довідуємося, що перший рейд на територію Житомирської області сотні упівців на чолі з „Верещакою” відбувся ще наприкінці 1942 – початку 1943 рр. [4, 112].

Весною 1943 р. Житомирський обласний провід ОУН (б) передав окружним і районним провідникам вказівки ГК УПА про перехід від пропагандистської й організаційної роботи до створення військових загонів. Вони мали формуватися з учасників похідних груп, української поліції, членів ОУН, перевірених у конкретних справах. У ряді районів були створені боївки [17, 8]. “У першій половині квітня 1943 р. український повстанський рух охопив усю Волинь і значну частину Полісся” [8, 514]. Ця інформація знаходить підтвердження у німецьких донесеннях. Так, у повідомленні за 1 квітня 1943 р. Шенека – відповідального працівника німецького підприємства для переробки деревини, відзначалося, що на північ від залізничної лінії Київ – Сарни – Ковель – Брест, окрім радянських партизанів, діють численні з’єднання партизанів українського націоналістичного спрямування [11, 325]. До цього часу відноситься початок діяльності регулярних відділів УПА на

Житомирщині, які здійснюють систематичні рейди на ОСУЗ (Осередньо-східні українські землі).

13 травня 1943 р. перший відділ ВО “Тютюнник” під керівництвом вже згадуваного вище Федіра Воробця (“Верещака”, “Олекса”, “Денис Шигуніч”) [9, 164; 10, 106] вирушив рейдом в Житомирську область, пересуваючись законспіровано, подекуди навіть видаючи себе за радянських партизан. Перші контакти з партизанами відбулися в с. Бондарівці Ємільчинського району. Згодом зустрілися з партизанами в Ушомирських лісах, де був їх табір. Прибувши на територію Чоповицького району, відділ зупинився і створив там осередок. Далі – рушив у малинські ліси. А вже звідти робив вилазки в Базарський, Коростенський та Потіївський райони. Головними завданнями цього відділу було дослідження та освоєння даної місцевості, проведення розвідки проти радянських партизан та німців, вербування до УПА місцевих людей, ліквідація сексотів, нищення майна колгоспів та німецької адміністрації [12, 639-640].

Другий відділ ВО “Тютюнник” пройшов рейдом через Бердичівський, Баранівський та Чуднівський райони та дійшов до Андрушівського району, де зустрівся з місцевим повстанським загonom “Жука” – уродженця с. Котельня Андрушівського району Петра Пустовойтенка. Тут залишилася одна чота УПА, а решта куренів розділилася [8, 533].

Згідно з вказівкою керівника Житомирського обласного проводу ОУН (б), у травні 1943 р. в Макарівському лісі Вчорайшенського району була організована боївка з 10 оунівців, серед яких були “Сергій” – М. Іщенко, “Сокіл” – М. Держирук, “Ворон” – І. Огнівчук, “Іскра”, “Незнаний” – О.Шиндак, а також провідник Вчорайшенського району “Палій” – Б. Гуменний, котрий згодом буде командиром окремого збройного підрозділу [5, 126-127]. Ця боївка наприкінці червня – на початку липня 1943 р. перебазувалася до андрушівських лісів, де об’єдналася із збройним загonom “Жука” [1, арк.. 8-30].

8 серпня 1943 р. відбулася сутичка боївки “Жука” з радянською диверсійно-підривною групою І. Д. Богородова. 1 вересня 1943 р. група І.

Д. Богородова вбила в с. Зарубинці Андрушівського району керівника великого півтисячного загону бандерівців “Богуна”. Щоб послабити бандерівський рух у терені своєї діяльності ця група вдалася до знищення їх прихильників із числа місцевого населення. У звіті про діяльність групи подано список розстріляних за наказом І.Д. Богородова людей [5, 126].

Націоналісти зі свого боку також застосовували подібні методи боротьби по відношенню до радянських підпільників та партизанів. Так, члени Верхівнянської станиці ОУН (б) у Вчорайшенському районі вбили радянського партизана Рибак, щоб помститися йому за вбивство станичного С.Гетьмана. У серпні 1943 р. бійці боївки “Жука” організували втечу з бердичівської в’язниці полковника Довгополова, сподіваючись застосувати його досвід та знання військової справи для своєї боротьби, але за проведення радянської агітації серед бійців боївки його було страчено [1, арк.127].

Донесення німецьких військових від 13 червня 1943 р. повідомляло, що бандою УПА пошкоджено головний кабель зв’язку між групами армій “А” і “Південь” в районі траси Житомир – Рівне [11, 356].

Про активну діяльність УПА на Житомирщині влітку 1943 р. повідомляють як німецькі, так і радянські джерела. Зокрема, 16 липня 1943 р. УШПР надіслав командирам партизанських з’єднань на Волині та Поліссі радіограму, в якій попереджав, що з Волинської області через населені пункти Березне і Корець в напрямку Житомирської області рухаються невеликі групи націоналістів, щоб розповсюдити свій вплив в цьому регіоні [9, с.164]. Мова в даному радіоповідомленні йшла, мабуть, про другий відділ загону “Верещака”, який рейдував в цей на вказаних територіях і просувався на зустріч першому відділу, тому що вже 19 липня 1943 р. УШПР точно знав про рейд “Вовка” і “Верещака” у Житомирську та Київську області [15, 89].

Третій відділ ВО “Тютюнник” 16 і 17 липня 1943 р. провів три бої з радянськими партизанами біля с. Калинівка Ярунського району. Обидві сторони зазнали втрат [8, 534].

У липні 1943 р. відбувся рейд в Житомирську область сотні “Гордієнка” – Д.Хандія, яка належала до ВО “Богун”. Ця сотня мала бої з німецькими і угорськими військами та поліцією (шущманами). Найуспішнішою з усіх військових операцій був бій зі школою жандармерії в м. Коростені, в ході якого із сотні солдатів ворога загинуло 83, 5 було поранено, 8 потрапило в полон та здобуто 8 кулеметів і 94 гвинтівки [14, 104]. 19 і 20 липня 1943 р. третій відділ загону „Верещаки” вступив у сутички з шущманами і угорськими частинами поблизу Янушполя. Також десь в цей самий час, інший загін УПА на трасі Радомишль – Кочерів зробив успішну засідку на німецьку автоколонну і здобув зброю та провіант. 23 липня 1943 р. стався великий бій відділів УПА з шущманами та німецьким частинами в с. Котельня, який завдав значних втрат обом сторонам. В той самий день біля ст. Івниця на трасі Фастів – Житомир була сутичка упівців та німецьких частин, а 25 липня – вже поблизу Коростишева [8, 534]

До найбільших сутичок з німцями, які провели рейдуючі загони УПА на території Житомирської області відносять ліквідацію поліцейської школи поблизу Житомира та розгром ворожих частин біля с. Устинівка Потіївського району 26 липня 1943 р. [13, 419]. Німецьке командування змобілізувало значні сили із школи фольксдойчівської жандармерії с. В’язовець – великої фольксдойчівської колонії в Пулинському районі. Бій тривав декілька годин, в ході якого німецька сторона втратила понад сотню вбитими, важкопораненими і полоненими. Повстанці здобули значні трофеї [12, 643-644].

29 липня 1943 р. перший та другий відділи ВО “Тютюнник” з’єдналися і рушили за р. Тетерів, у ще більші ліси. Проходячи через села Житомирської області повстанці скликали мітинги, проводили агітацію та пропаганду ідей ОУН (б) та УПА, закликали місцеве населення до співпраці та до боротьби з окупантами. Добровольці вступали до лав УПА [12, 640-641]. Доводиться визнати, що на практиці вступ добровольців в УПА не завжди був таким вже “добровільним”, хоча даного конкретного випадку це не стосується. В останні дні липня ці два відділи перебували в чоповицьких і малинських лісах. Тут

вони мали сутичку з партизанським загonom лейтенанта Гречова, в якій він загинув [8, 534]. Інші два відділи, судячи зі звіту, подалися в Андрушівський район Житомирської і Фастівський район Київської області [14, 104].

В другій половині літа – на початку осені 1943 р. на території Житомирської області стають все частішими бої відділів ВО “Тютюнник” з загонами радянських партизанів. Пояснити дану ситуацію можна тим, що діяльність партизанських з’єднань значно активізувалася порівняно з попереднім періодом. Це обумовлюється, на нашу думку, рядом факторів: по-перше, партизанський рух набрав централізованих форм і значно зміцнів; по-друге, німецька окупаційна влада вже на мала достатньої кількості тилових військових частин (через значні поразки на фронтах), щоб контролювати територію; і, по-третє, керівники радянського партизанського руху зрозуміли, що вони зазнають конкуренції з боку підрозділів УПА і можуть значно втратити контроль над законно радянською територією. Свідченням цьому може бути той факт, що протягом 1943 р. в Житомирській області провели рейди такі потужні партизанські з’єднання під командуванням С.Ковпака, М.Наумова, М.Шукаєва, Я.Мельника і Д.Бурченка [7, 59]. До речі, саме в цей час до рук партизанів потрапила документація ОУН (б) та УПА, яка поміж іншим характеризувала їхню діяльність в Житомирській області [10, 94].

У серпні 1943 р. добре укомплектована група повстанців, що складалася з декількох відділів ВО “Тютюнник” розпочала повторний рейд на ПЗУЗ (Північно-західні українські землі) [8, 535]. У вересні 1943 р. ще один відділ УПА зробив рейд по Житомирській області. Він мав бій з угорцями за 15 км від Житомира, в лісі біля Янушева [14, 104]. В цьому бою було вбито 44 угорці. В с. Слободище Бердичівського району упівці ліквідували на прохання місцевого населення старосту села – фольксдойча [12, 645].

Протягом вересня 1943 р. на Житомирщині оперували також два відділи повстанців, що були раніше залишені рейдуючими частинами. Зокрема, найбільше себе в цей час проявила Андрушівська боївка “Жука”, яка нараховував близько 110-120 чоловік (у “Жука” перебувало 30 чоловік і

близько 80 бійців було у підрозділі “Палія”, який входив до цієї боївки) [1, арк.33]. Дана боївка діяла також в Корнинському і Брусилівському районах [8, 535].

У вересні – жовтні 1943 року рейд на ПЗУЗ здійснила сотня “Лева” – Івана Леня, що належала до ВО “Турів” і тимчасово діяла в складі ВО “Тютюнник”. За час свого рейдування ця сотня провела два бої з німцями, які застосували проти повстанців танкетки і 6 сутичок з радянськими підпільниками та партизанами. Попри це, упівці в ході даних боїв здобули чималу кількість зброї та амуніції [14, 104].

На кінець жовтня – початок листопада 1943 р. ситуація в цілому кардинально змінюється. Успішні бої Червоної армії з вермахтом дозволили форсувати Дніпро і 6 листопада звільнити Київ, хоча і ціною непомірних втрат. Тому зазнає змін тактика УПА та переформовуються безпосередньо самі військові одиниці. У двадцятих числах жовтня 1943 р. до с. Зарубинці на зустріч з “Верещакою”, який прибув на Житомирщину ще в кінці вересня, з’їхалися керівники оунівського підпілля Житомирської області, серед яких були “Орлюк”, “Зенон”, “Муха”, “Наталка” та ін. Тоді ж у Зарубинцях перебував із своїм загonom “Дорош” [6, 221]. З архівних джерел нам вдалося встановити, що “Дорош” – це хорунжий УПА Ткаченко Микола Михайлович. Його відділ до прибуття в Зарубинці постійно перебував в оунівській станиці – в с. Никонівка Бердичівського району. Після цієї наради “Верещака” відбув до Західної України, а командування всіма формуваннями УПА в Житомирській області 28 жовтня 1943 р. перейшло до “Дороша”, який зобов’язувався проводити ліквідацію агентів гестапо, НКВС та їх сексотів [3, арк.160-168].

Скориставшись з того, що радянська армія після контрнаступу вермахту змушена була залишити Житомир і зайняті нею території області, а німецькі війська вже були просто не в змозі відновити свій попередній контроль над цими землями, керівництво ВО “Тютюнник” вирішило провести широкомасштабний рейд на Житомирщину. Повстанці побували в Баранівському, Барашівському, Мархлевському, Новоград-Волинському та

Ярунському районах. В цей період упівці проводять бої виключно з радянськими партизанами, ясно усвідомлюючи, що незабаром саме радянська влада стане їх головним ворогом. Значні бої з партизанами розгорнулися в Барашівському районі (с. Симони (двічі), Клярин, Березівка та ін.). В такий спосіб повстанці протидіяли спробам з боку партизан тероризувати місцеве населення, яке раніше допомагало воякам УПА та намагалися зірвати мобілізацію до партизанських загонів і Червоної армії [8, 536]. Кінцем листопада 1943 р. датований звіт даної рейдової групи з території Бердичівського району [12, 655-656].

Вказані загальні дані про діяльність підпілля ОУН (б) і рейди УПА на території Житомирської області продовж 1943 року доповнюють цілісну картину розгортання українського націоналістичного Руху опору в період нацистської окупації.

Джерела та література:

1. Архів управління Служби безпеки України по Житомирській області (АУ СБУ ЖО). – Фонд припинених справ (далі Ф. П.). – Спр. 29654.
2. АУ СБУ ЖО. – Ф. П. – Спр. 29800.
3. АУ СБУ ЖО. – Ф. П. – Спр. 30121.
4. Жилюк В.М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941-1955 рр. Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 308 с., іл.
5. Жилюк В. Національно-визвольна боротьба місцевих загонів ОУН(б) на Житомирщині в 1943 році // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність / Голов. ред. М.Ю. Костриця. – У 2-х т. – Т.1. – Житомир: М.Косенко, 2007. – С. 122-128.
6. Жилюк В. Оунівське підпілля на Житомирщині в роки фашистської окупації // Пам'ять століть. – 2005. № 3-4. – С. 208-223.

7. Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Том: Житомирська область / Голова редколегії П.Т. Тронько. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – 726 с.
8. Історія українського війська (1917 – 1995). Упорядник Я.Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – 840 с.
9. Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. – К: Інститут історії НАН України, 1999. – 287 с.
10. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.). – Торонто – Львів: Вид-во „Літопис УПА”. – 2006. – 497 с.
11. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью – Йорк – Львів, 1993. – 660 с.
12. Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та Запілля. 1943-1944: Документи і матеріали / П.Сохань, П.Потічний та ін. (ред.), О.Вовк, І.Павленко (упоряд.). – Київ – Торонто: В-во “Літопис УПА”, 1999. – Т. 2. – 724 с.
13. Муковський І.П., Лисенко О.Є. Звитяга і жертівність: українці на фронтах Другої світової війни. – К.: “Книга Пам’яті України”, 1996. – 568 с.
14. Русначенко А.М. Народ збурений: Нац. – визвол. Рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К.: Унів. Вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с.: іл.
15. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.
16. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941 – 1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 836 с.
17. Шелюг М. Правди не сховаєш! Збірка документальних оповідань про діяльність ОУН-УПА. – Житомир: КПЖФ, 1996. – 48 с.